

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ GÜRCÜSTAN ARASINDA ENERJİ SAHƏSİNDƏ ƏLAQƏLƏR

Məqalədə Azərbaycan Respublikası və Gürcüstan arasındakı enerji sahəsindəki əlaqələrin həm tarixi, həm də müasir vəziyyəti ətrafı təhlil olunur. Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Supsa və digər kəmərlərin çəkilişi ilə bağlı problemlər, tranzit ölkə kimi Gürcüstanın mövqeyi dərinə işıqlandırılır. Bildirilir ki, enerji sahəsində hər iki ölkənin geosiyasi mövqeyinin və maraqlarının nəzərə alınmasına diqqət yetirilib. Qeyd olunur ki, tranzit ölkə kimi Gürcüstan enerji layihələrindən yüksək gəlir götürür və bu da iqtisadiyyatın davamlı inkişafına kömək edir.

Məqsəd: Azərbaycan Respublikası və Gürcüstan arasında enerji sahəsində əməkdaşlığın öyrənilməsi və gələcək perspektivlərin qiymətləndirilməsi

Metodologiya: müqayisəli təhlil

Elmi yenilik: Azərbaycanın həyata keçirdiyi enerji layihələri təkcə özünün deyil, həm də Gürcüstanın inkişafında əsas hərəkətverici qüvvədir. Əlaqələrin inkişafı və strateji müttəfiqlik səviyyəsinə yüksəldilməsi hər iki ölkənin böyük güclərin təzyiqlərindən qurtulmasının və davamlı iqtisadi inkişafının qarantıdır.

Açar sözlər: enerji layihələri, karbohidrogen ehtiyatlar, neft strategiyası, Bakı-Tbilisi – Ceyhan əsas ixrac marşrutu, Cənub Qaz Dəhlizi.

Giriş

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra qarşıya qoyulan əsas məqsədlərdən biri də təbii sərvətlərdən sərbəst şəkildə, Azərbaycan xalqının və dövlətinin mənafeyinə uyğun olaraq istifadə edilməsi idi. Məlumdur ki, Azərbaycanın ən böyük təbii sərvəti olan karbohidrogen ehtiyatları uzun illər xaricilər tərəfindən talan edilmişdi. Öz karbohidrogen ehtiyatlarına sahib çıxmaq, onları sərbəst şəkildə istehsal etmək, əldə edilən məhsulu müstəqil və etibarlı marşrutlarla dünya bazarlarına çıxarmaq Azərbaycanın hüququ idi.

SSRİ-nin süqutu ərəfəsində Xəzər regionunda karbohidrogen ehtiyatlarının tükəndiyinə dair müəyyən fikirlər səsləndirilirdi [25,s.284]. Bunlar əsasən Azərbaycanı enerji bazarından uzaq tutmaq üçün aparılan təbliğat xarakterli məlumatların yayılmasından ibarət idi. Lakin bu fikirlər özünü doğrultmadı. XX əsrin 80-ci illərinin sonlarından etibarən bir sıra Qərbi ölkələrinin kampaniyaları Xəzər regionunun enerji ehtiyatlarına maraq göstərməyə başladılar. Müstəqilliyin ilk illərində enerji ehtiyatlarının əldə edilməsi və dünya bazarına çıxarılması üçün müəyyən addımlar atılsa da, bu sahədə dönüş nöqtəsi Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra həyata keçirdiyi neft strategiyasından sonra baş verdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev neft-qaz resurslarından Azərbaycanın inkişafı və güclənməsi üçün son dərəcə səmərəli istifadə edilməsini vacib sayaraq qeyd edirdi:

“Neft Azərbaycanın ən böyük sərvətidir və xalqa, özü də təkcə indiki nəsillərə deyil, həm də gələcək nəsillərə mənsubdur”[2].

Bir neçə ay davam edən gərgin danışıqların sonunda 1994-cü il sentyabrın 20-də dünyanın 11 transmilli neft şirkəti ilə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən

“Azəri”, “Çıraq” yataqlarının və “Günəşli” yatağının dərinisulu hissəsinin kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü sazişi – “Əsrin müqaviləsi” imzalandı[27]. Neft strategiyasının təməlini təşkil edən bu müqavilə Azərbaycanın Qafqaz və Xəzər dənizi regionunda mühüm rol oynamasına, enerji resurslarının çıxarılması üzrə beynəlxalq mərkəzlərdən birinə çevrilməsinə imkan yaratdı.

Əsrin müqaviləsinin bağlanmasından sonra neftin tranziti üçün əlverişli yollar axtarılmasına başlandı. Azərbaycanın dünya okeanına birbaşa çıxışı olmadığından neftin daşınması üçün tranzit olaraq qonşu ölkələrdən birinin və ya bir neçəsinin ərazisindən istifadə edilməli idi. Qafqaz regionunda mövcud olan münafişələr neftin nəqlinə ciddi təsir edirdi. Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü nəticəsində yaradılmış Dağlıq Qarabağ münafişəsi, Çeçenistanda aparılan müharibə neftin nəqlinə maneə olan səbəblərdən sadəcə ikisi idi[25,s.310]. Ermənistan öz təcavüzkarlıq siyasətindən əl çəkib işğal etdiyi ərazilərə olan iddialarından imtina etsə idi, bəlkə də neftin nəqlinin bu ölkədən keçərək Naxçıvana, oradan da Aralıq dənizinə çatdırılması məsələsi müzakirə oluna bilərdi. Ermənistanın işğalçılıq siyasəti onu həm öz enerji təhlükəsizliyini təmin etməkdən, həm də regionda həyata keçirilən bütün global və regional layihələrdə iştirak etməkdən məhrum etdi.

Rusiya israrla neftin öz ərazisi ilə nəql olunmasına çalışırdı. Rusiyanın təklif etdiyi Bakı-Novorossiysk neft boru kəməri köhnə, tranzit haqları yüksək, ötürücülük baxımından yetərsiz idi. Kəmərin keçdiyi ərazinin iqlim şəraiti də əlverişsiz idi. Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, Çeçenistanda davam edən müharibə kəmərin təhlükəsizliyi üçün ciddi təhdid idi.

Digər qonşu dövlət olan İran da neftin nəqlinin öz ərazisi vasitəsi ilə həyata keçirilməsində maraqlı idi. İran bunun üçün Bakı-Təbriz-Naxçıvan-Ceyhan marşrutunu təklif edirdi. Bu marşrut iqtisadi cəhətdən sərfəli olsa da, İrana tətbiq edilən sanksiyalara görə Qərb şirkətləri tərəfindən qəbul edilə bilməzdi.

Tranzit ölkə kimi Gürcüstanın üzərində daha çox dayanılırdı. Doğrudur, Gürcüstan ərazisindən neftin nəqlinə dair gürcü-abxaz, Cənubi Osetiya münafişəsinə görə bəzi çətinliklər ola bilərdi. Ümumilikdə isə, neftin nəqlinin Gürcüstan vasitəsilə həyata keçirilməsi real variantlar arasında ən optimal variant idi. Gürcüstan vasitəsilə neftin nəqli yenilik hesab olunmurdu. İki dövlət arasında bu sahədə olan əməkdaşlığın bir əsrdən çox tarixi var. Hələ 1896-1906-cı illərdə inşa edilmiş 867 km. uzunluğa malik Bakı-Batumi neft kəməri Avropada birinci, dünyada isə ikinci magistral neft kəməri idi[4,s.6]. 1907-ci ildə bu kəmərin istismara verilməsi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Gürcüstan Demokratik Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra görülməli ilk işlərdən biri Bakı-Batumi ağ neft kəmərinin yenidən işə salınması və normal işləməsinə təmin etmək haqqında saziş bağlanması olmuşdu[20]. Bu kəmərin vasitəsilə 1930-cu ilədək kerosin, daha sonra isə xam neft nəqli həyata keçirilmişdi.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev mübahisələrdən çıxış yolunu - neft boru kəməri məsələsinin həllini - iki mərhələyə, ilkin neftin nəqli və əsas ixrac neftinin nəqlinə bölməklə tapdı. İlkin neftin ixracı üçün iki marşrut seçildi: Bakı-Novorossiysk və Bakı-Supsa marşrutları [29,s.766]. İki marşrutun seçilməsi ümummilli lider Heydər Əliyevin dərin düşünməsi, balanslaşdırılmış siyasətinin nəticəsi idi.

Marşrutların seçilməsindən sonra onların həyata keçirilməsi üçün hüquqi bazanın hazırlanmasına start verildi. 1996-cı il fevralın 18-də Moskvada Bakı-Novorossiysk marşrutu üzrə neftin nəql edilməsinə dair müqavilə imzalandı [25,s.315]. Müqavilə imzalandıqdan sonra Çeçenistan etiraz edərək Azərbaycan neftinin tranzitində müstəqil subyekt olmaq istədiyini bəyan etdi. Bütün bunların fonunda Bakı-Supsa marşrutunun həyata keçirilməsi daha da aktuallaşdı. 1996-cı il martın 8-də Heydər Əliyevin gerçəkləşdirdiyi Gürcüstan səfərinin əsas məqsədlərindən biri də məhz ilkin neftin Gürcüstan vasitəsilə nəqlinə dair razılaşma əldə

edilməsi idi [17,s.204]. Elə həmin gün ABƏŞ, Gürcüstan Beynəlxalq Neft Korporasiyası və ARDNŞ arasında mövcud olan Bakı-Batumi boru kəmərinin tikintisi və istismarı, Batumdan Supsa limanına neft kəmərinin tikintisinə dair saziş imzalandı. Bu, uzun illərdən sonra Azərbaycan neftinin Qərbi tərəf axıdılacağı anlamına gəlirdi. Bütün təzyiqlərə baxmayaraq razılaşmanın əldə edilməsi həm Azərbaycanın, həm də Gürcüstanın müstəqil siyasət yeritməkdə qətiyyətli olduqlarını bir daha göstərdi. Bu həm də iki ölkə arasındakı münasibətlərin daha da möhkəmləndirilməsi üçün şərait yaratdı. 833 km uzunluğa malik kəmərin bərpası və yenidən qurulmasına 1997-ci ildə başlanıldı[28]. İki ölkə arasındakı əməkdaşlıq həm yeni iş yerlərinin açılması və əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına, həm də müasir infrastrukturun yaradılmasına öz töhfəsini verdi. Qərb marşrutu çərçivəsində 1998-ci ildə tutumu 400 000 ton olan Supsa terminalı tikildi [26].

1997-ci il noyabrın 12-də Əsrin müqaviləsi üzrə Çıraq yatağından ilkin neftin hasilatına başlanıldı. Bu əlamətdar hadisənin təntənə ilə qeyd olunduğu tədbirdə Gürcüstanın prezident səviyyəsində təmsil edilməsi (Gürcüstan Prezidenti Eduard Şeverdnadze) iki ölkə arasındakı münasibətlərin yüksək səviyyədə inkişafından xəbər verirdi [25, s.323]. Həmin gün Səngəçal stansiyasının da açılış mərasimi baş tutdu. 1998-ci il dekabrın 10-da Gürcüstan Beynəlxalq Neft Korporasiyasının prezidenti G.Canturiyanın da iştirak etdiyi mərasimlə Səngəçal terminalından Bakı-Supsa Qərb İxrac Boru Kəmərinə neftin doldurulmasına start verildi. 1999-cu ilin aprelində Supsa terminalının istifadəyə verilməsi ilə Bakı-Supsa neft kəməri tam qüvvəsi ilə işə düşdü. 1999-cu il aprel 17-də Gürcüstanda Bakı-Supsa ixrac boru kəmərinin və Supsa terminalının təntənəli açılış mərasimləri baş tutdu [4,s.7]. Tədbirdə Azərbaycan və Gürcüstan prezidentləri ilə yanaşı Ukrayna Prezidenti L.Kuçma da iştirak edirdi. Qərb marşrutu bir sıra amillərə görə Şimal marşrutundan daha sərfəli idi. Birincisi, tranzit haqları daha ucuz idi. İkincisi, keçdiyi ərazilər daha təhlükəsiz idi. Üçüncüsü, məsafə baxımından daha sərfəli idi. Dördüncüsü, iqlim şəraiti baxımından daha əlverişli idi. Beşincisi, Azərbaycanın yüksək keyfiyyətli nefti başqa neftlərlə qarışmadan alıcılara çatdırıla bilirdi.

İlkin neft ixracı marşrutları haqqında razılaşma əldə edildikdən sonra əsas ixrac marşrutu üzrə danışıqlar daha da intensivləşdi. 1997-ci il sentyabrın 5-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Sərəncamı ilə əsas ixrac neft kəməri marşrutunun seçilməsi ilə əlaqədar işçi qrupu yaradıldı [21]. Prezident Heydər Əliyev yönəldilən çoxsaylı təzyiqlərə baxmayaraq əsas neft ixrac marşrutunun Gürcüstan və Türkiyə ərazisindən nəql edilməsi üçün var qüvvəsi ilə çalışırdı. Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutu Azərbaycanın geosiyasi maraqlarına uyğun gəlirdi. Qərb şirkətləri bu marşrutun daha çox vəsait tələb etdiyini irəli sürüb əleyhinə çıxırdılar.

Rusiya yenə də Azərbaycan neftinin digər ölkələr vasitəsilə nəql olunmasına mane olmağa çalışırdı. Bu məqsədlə Rusiyanın sabiq Baş naziri Çernomyrdin 1998-ci ildə Tbilisiyə səfər etmiş, Gürcüstan Prezidenti E.Şeverdnadzeni bu layihənin qeyri-rentabelli iş olduğuna, Gürcüstan üçün ekoloji böhran yaradacağına inandırmağa çalışmışdı [4, s.10-11]. E.Şeverdnadze isə öz növbəsində Rusiyanı təzyiqlərə son qoymağa çağırırdı, layihənin gerçəkləşdirilməsində ısrarlı olduğunu bəyan etdi.

İlk dəfə Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəmərinin əsas ixrac kəməri kimi çəkiləcəyinin tam müəyyənləşməsi 1998-ci il aprel 26-da Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentlərinin Trabzon görüşündə tam məlum oldu [14]. Hər üç prezident aydın şəkildə bəyan etdi ki, əsas ixrac kəməri məhz Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri olmalıdır.

1998-ci il oktyabrın 29-da Türkiyə Böyük Millət Məclisində Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəl, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev, Gürcüstan Prezidenti Eduard Şeverdnadze, Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayev, Özbəkistan Prezidenti İslam Kərimov və ABŞ-in energetika naziri Bill Riçardson Xəzər regionunun enerji

ehtiyatlarının, xüsusən Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çatdırılması üçün Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutunun müəyyənəşdirilməsini nəzərdə tutan Ankara Bəyannaməsini imzaladılar [25, s.331-332]. Bu tarixi sənəd Bakı-Tbilisi-Ceyhan magistral boru xəttini çəkmək əzmini bütün dünyaya bəyan etdi.

1999-cu il noyabrın 18-də ATƏT-in İstanbul Sammiti çərçivəsində İstanbulun Çırağan sarayında “Xam neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikalarının əraziləri ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri vasitəsilə nəql edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikası arasında saziş”in , Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin layihəsini dəstəkləmək, Qazaxıstanın neft həcmələrini bu layihəyə cəlb etmək üçün ABŞ-ın şahidliyi ilə Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Qazaxıstan Respublikaları arasında İstanbul Bəyannaməsinin, Transxəzər qaz kəməri barədə Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Türkmənistan və Türkiyə Respublikası arasında Hökumətlərarası Bəyannamənin, Azərbaycan qaz layihələrinin inkişafını və Azərbaycan qazının Türkiyə Respublikasına və digər beynəlxalq bazarlara satışını dəstəkləyən sənəd kimi Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikası arasında qarşılıqlı anlaşma memorandumunun imzalanması mərasimi oldu[11]. Sammitə qədər Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin qiymətinin 3,7 milyard dollara qədər olacağını proqnozlaşdırmışdı. Görülən işlər bu rəqəmin düzgün olmadığını, layihənin qiymətinin 2,4 milyard dollar olduğunu sübut etdi. Türkiyə layihə çərçivəsində öz ərazisində olan riski öz üzərinə, Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti isə Gürcüstan və Azərbaycan ərazisində olan riski öz üzərinə götürdü.

2000-ci ilin fevralında İstanbulda Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan və ABŞ nümayəndələrinin növbəti danışıqları baş tutdu. Danışıqlarda əraziyə malik Gürcüstanla sərmayəçi şirkətlər arasında müqavilənin mətni razılaşdırıldı. Lakin tranzit statusu almış Gürcüstan tranzit tərifləri ilə razılaşmayıb, layihənin bir müddət də gecikdirilməsinə səbəb oldu. Bu problemin də aradan qaldırılması üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Gürcüstana rəsmi səfərə yollandı. 2000-ci il martın 22-23-də baş tutan səfər zamanı Azərbaycan tərəfi tranzit tarifi haqlarında Gürcüstan tərəfinə güzəştə gedərək razılaşma əldə olunmasına nail oldu [7]. Razılaşmaya əsasən Gürcüstan tərəfi ərazisindən keçən hər ton neft üçün 1.3 dollar məbləğində tranzit haqqı alacaqdı. Bu Gürcüstana ildə 25-30 milyon dollar gəlir gətirəcəkdə.

2000-ci il aprelin 28-də ABŞ Dövlət Departamentində Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan nümayəndələri Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft boru kəmərinin yekun sənədini imzaladılar [25, s.343]. Hər üç dövlətin parlamenti bu sənədi ratifikasiya etdi. Bu Xəzər neftinin dünya bazarlarına nəql edilməsinin reallaşması üçün atılan növbəti uğurlu addım idi. Həmin ilin oktyabrın 18-də Tbilisidə, oktyabrın 19-da isə Türkiyədə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft boru kəmərinin tikilməsi haqqında imzalanma mərasimi keçirildi. Nəhayət gərgin danışıqlar, görüşlər, əldə edilən razılaşmalarla keçən bir neçə ildən sonra 2002-ci il sentyabrın 18-də Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft boru kəmərinin Azərbaycan hissəsinin təməli qoyuldu [16]. 2003-cü il mayın 23-də Tetri-Skaro şəhərində kəmərin Gürcüstan hissəsinin təməlqoyma mərasimi keçirildi. 2004-cü il oktyabrın 16-da Azərbaycanın Ağstafa rayonunun Böyük-Kəsik kəndində - Gürcüstanın Qardabani rayonu ilə sərhəddə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft boru kəmərinin Azərbaycan və Gürcüstan hissələrinin birləşdirilməsi mərasimi keçirildi. “Qızıl qaynaq” adlanan bu mərasimdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Gürcüstan Prezidenti Mixail Saakaşvili iştirak edirdi[11]. 2005-ci il mayın 25-də Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin doldurulmasına start verildi və bununla da kəmərin Azərbaycan hissəsi istifadəyə verildi. [19, s.122] 2005-ci il oktyabrın 12-də Gürcüstanın Qardabani rayonunda yerləşən 1 saylı nasos stansiyasının ərazisində təntənəli mərasimlə

kəmərin Gürcüstan hissəsinin rəsmi açılışı baş tutdu [10]. 2006-cı il mayın 28-də Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri ilə axan neft Ceyhan limanına çatdı [1].

Gürcüstan tranzit ölkə kimi bu layihədən böyük iqtisadi və siyasi gəlirlər əldə etmiş oldu. Təsədüfi deyil ki, M.Saakaşvili verdiyi müsahibələrin birində Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinə Gürcüstan üçün “həyat yolu” adlandırmışdı [4, s.19]. İlk növbədə kəmərin Gürcüstanın dövlət büdcəsinə 40 il ərzində 2.5 milyard dollar gəlir gətirəcək. Kəmərin tikintisi ölkəyə xarici investisiyanın axını deməkdir. Bu da infrastrukturun yaxşılaşması, yeni iş yerlərinin yaradılması anlamına gəlir. Gürcüstan ərazisində tikinti zamanı 2500 nəfər işçi qüvvəsindən istifadə edildi. Kəmərin Gürcüstana dünya birliyinin diqqətini artırdı. Bu da ölkədə təhlükəsizliyin və sabitliyin möhkəmlənməsinə öz töhfəsini verdi. Gürcüstan-Azərbaycan münasibətləri strateji tərəfdaşlığa qədər yüksəldi.

Xəzər hövzəsində hasil olunan neft məhsullarının daşınması üçün neft boru kəmərləri ilə yanaşı Bakı-Gürcüstan dəmir yolundan da geniş şəkildə istifadə edilir. Bu yolla ildə təqribən 5-10 milyon ton neft Gürcüstanın Batumi, Kulevi və b. limanlarına çatdırılır [23, s.663].

Azərbaycan ilə Gürcüstanın tərəfdaşlıq etdiyi enerji layihələrindən biri də Bakı-Tbilisi-Ərzurum (Cənubi Qafqaz Boru Kəməri) qaz kəməri layihəsidir. Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri Xəzərin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Şahdəniz” yatağından hasil edilən qazın nəqli üçün nəzərdə tutulmuşdur. 1996-cı il iyunun 4-də Bakıda həmin yatağın xarici neft şirkətləri ilə birgə işlənilməsinə nəzərdə tutulan hasilatın pay bölgüsünə dair saziş imzalandı [29, s.904]. 2001-ci il sentyabrın 29-da Bakıda rəsmi səfərdə olan Gürcüstan Prezidenti Eduard Şeverdnadze ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev arasında bir neçə mühüm sənədin, o cümlədən Xəzərin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Şahdəniz” yatağından hasil edilən qazın Bakı-Tbilisi-Ərzurum marşrutu ilə nəqliyə dair sazişin imzalanması həm iki dövlət arasındakı əməkdaşlığın genişləndirilməsinə, həm də regionda təhlükəsizliyə, sülhə və sabitliyə mühüm təminat idi [18, s.183]. 2004-cü il oktyabrın 16-da Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin Azərbaycan və Gürcüstan hissələrinin birləşdirildiyi gün Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin tikintisinə start verildi. Təqribən iki il ərzində tikintisi başa çatdırılan kəmərin vasitəsilə 2006-cı ilin sonlarından Gürcüstana, 2007-ci ilin iyunundan isə Türkiyəyə qaz nəqliyə başlanıldı [31].

Azərbaycanın irəli sürdüyü, Gürcüstanın da iştirakçısı olduğu layihələrdən bəlkə də ən genişmiqyaslı Cənub Qaz Dəhlizi layihəsidir. Bu layihəyə əsasən “Şahdəniz Mərhələ 2” çərçivəsində hasil edilən qaz 3500 kilometr məsafə qət edərək Xəzər dənizindən Avropaya nəql ediləcək. Bunun üçün bir sıra mövcud infrastrukturun genişləndirilməsi və yeni boru kəmərləri zəncirinin inşa edilməsi tələb olunur. Mövcud Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin (CQBK) Azərbaycan və Gürcüstan ərazisi boyunca yeni paralel boru kəməri vasitəsilə genişləndirilməsi, 2012-ci il iyunun 27-də Azərbaycan ilə Türkiyə arasında imzalanmış müqaviləyə əsasən həyata keçirilməsi planlaşdırılan Trans-Anadolu Boru Kəməri (TANAP) [12, s.22] və Albaniya, İtaliya və Yunanıstan arasında 2013-cü ilin fevral ayında imzalanmış Dövlətlərarası Sazişə əsasən həyata keçirilməsi planlaşdırılan Trans-Adriatik Boru Kəməri (TAP) layihələri bu dəhlizin əsas segmentləridir. Cənubi Qafqaz Boru Kəməri Layihəsinin Genişləndirilməsi(CQBKG) həm Azərbaycan, həm də Gürcüstanın müxtəlif yerlərində tikiləcək olan boru kəmərinin yeni seksiyaları və əlaqədar obyektləri əhatə edir. CQBKG Layihəsi ümumi uzunluğu Azərbaycanda təqribən 424 km, Gürcüstanda isə 62 km təşkil edən boru kəməri dövrəsindən ibarətdir.

2014-cü il sentyabrın 20-də Bakıda- Səngəçal terminalında Cənub Qaz Dəhlizinin təməli qoyuldu. Təməlqoyma mərasimində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, Bolqarıstan Respublikasının Prezidenti Rosen Plevneliev, Yunanıstanın Baş naziri Antonis Samaras, Gürcüstanın Baş naziri İrakli Qaribaşvili, Monteneqronun Baş naziri Milo Cukanoviç,

Türkiyənin enerji və təbii qaynaqlar naziri Taner Yıldız, İtaliyanın iqtisadi inkişaf nazirinin müavini Klaudio Devisenti, BP şirkətinin icraçı direktoru Robert Dadli və digər rəsmi şəxslər, şirkət nümayəndələri iştirak edirdilər[15]. Cənub Qaz Dəhlizinin təməlqoyma mərasimində Prezident İlham Əliyev demişdir:

“Bu layihənin reallaşması nəticəsində uzuzan tərəf olmayacaq. Hər kəs mənfəət əldə edəcək. Tranzit, eyni zamanda istehlakçı sayılan ölkələr də qazın nəqlinin diversifikasiyasına nail olacaqlar. “Cənub Qaz Dəhlizi” Avropanın enerji təhlükəsizliyini təmin edəcək.”

2015-ci il fevralın 12-də Azərbaycanda Cənub Qaz Dəhlizinin Məşvərət Şurasının ilk, 2016-cı il fevralın 29-da ikinci və 2017-ci il fevralın 23-də isə üçüncü iclası keçirildi. Məşvərət Şurasının III toplantısının yekunları ilə bağlı 12 ölkənin - Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə, Yunanıstan, Bolqarıstan, Albaniya, İtaliya, Xorvatiya, Monteneqro, Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya və Avropa Komissiyasının rəsmiləri tərəfindən Birgə Bəyannamə imzalandı. Bəyannamədə iştirakçılar Azərbaycandan Gürcüstana, Türkiyəyə və daha sonra Avropa ölkələrinə qazın etibarlı və dayanıqlı təchizatını təmin etməkdən ötrü Cənub Qaz Dəhlizi istiqaməti üzrə yerləşən ölkələrlə enerji resurslarının daşıyıcıları, təchizatçıları və istehlakçıları arasında uzunmüddətli strateji əlaqələri davam etdirmək və dərinləşdirmək əzmində olduqlarını bəyan etdilər və Bakıda nazirlər səviyyəsində keçirilmiş 1-ci və 2-ci toplantılardan bəri bu layihənin həyata keçirilməsində əldə olunmuş əhəmiyyətli nailiyyətləri alqışlayaraq, tikintinin yubanmadan başa çatdırılması üçün zəruri olan bütün prosedurların son təsdiqlənməsində aidiyyəti ölkələrin bundan sonrakı söylərini dəstəkləyəcəklərini bəyan etdilər [9].

2018-ci ilin fevralın 5-də Bakıda Heydər Əliyev Mərkəzində Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin dördüncü toplantısı keçirildi [10]. Toplantıda çıxış edən Prezident İlham Əliyev Cənub Qaz Dəhlizinin həyata keçirilməsində əhəmiyyətli irəliləyiş əldə olunduğunu, işlərin əksər hissəsinin yerinə yetirildiyini qeyd etdi. 20 il bundan əvvəl Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında yaradılmış regional əməkdaşlıq regionumuzda və Avropada enerji sahəsində inkişafda mühüm rol oynadığını xüsusi vurğuladı. 2018-ci il mayın 29-da Səngəçal terminalında Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinin birinci mərhələsinin açılış mərasimi keçirildi [13]. Cənub Qaz Dəhlizi ilk dəfə olaraq Xəzər regionundakı qaz təchizatını Avropa bazarlarına birləşdirməklə bütün regionun enerji xəritəsini dəyişəcək.

Azərbaycan ilə Gürcüstanı birləşdirən enerji layihələrindən biri də AGRİ (Azerbaijan, Georgia, Romania Interconnector) layihəsidir. 2010-cu il aprelin 13-də Buxarestdə Azərbaycan, Gürcüstan və Rumıniya arasında sözügedən layihənin reallaşması ilə bağlı Qaz tədarükü sahəsində əməkdaşlıq haqqında memorandum imzalandı. [8] AGRİ layihəsində Azərbaycan təbii qazının boru xətləri vasitəsilə Gürcüstanın Qara dəniz sahillərinə nəql olunması, buradan mayeləşdirilərək tankerlərlə Rumıniyanın Konstansa limanındakı terminala çatdırılması, daha sonra yenidən təbii qaz şəklində Rumıniyanın və digər Avropa ölkələrinin qaz infrastrukturu şəbəkəsinə ötürülməsi nəzərdə tutulur. Elə həmin ilin sentyabrında Bakıda Azərbaycan, Gürcüstan və Rumıniya prezidentlərinin və Macarıstanın Baş nazirinin iştirak etdiyi zirvə görüşündə AGRİ layihəsini dəstəkləyən Bakı Bəyannaməsi imzalandı [24]. 2015-ci ildə Rumıniyanın paytaxtı Buxarestdə AGRİ layihəsinin iştirakçı ölkələrinin energetika nazirlərinin iclası keçirildi [3]. Həmin iclasda Gürcüstan energetika nazirinin müavini Mariam Valişvili ölkəsinin AGRİ-nin həyata keçirilməsinə verdiyi önəm və dəstək barəsində tədbir iştirakçılarına məlumat verdi. İclasın sonunda qəbul edilən Birgə Bəyannamədə AGRİ layihəsinin Avropanın enerji təhlükəsizliyinə əhəmiyyətli töhfə verən Cənub Qaz Dəhlizinin bir hissəsi olaraq gələcəkdə inkişaf etdirilməsinə dəstək ifadə olundu.

Gürcüstan Azərbaycan üçün təkcə tranzit ölkəsi deyil, həm də Azərbaycan karbohidrogen ehtiyatlarının ən böyük istehlakçılarından biridir. Ən çətin günlərdə Azərbaycan həmişə qardaşlıq əlini Gürcüstana uzatmışdır. 2006-cı il yanvarın 22-də səhər Gürcüstan-Rusiya sərhəddinin yaxınlığında qaz kəmərinə və yüksək gərginlikli “Qafqasioni” elektrik xəttində təqribən eyni vaxtda törədilən partlayış Gürcüstanı enerji böhranı ilə üzləşdirmişdi [22]. Həmin vaxt Gürcüstan rəhbərliyi Azərbaycandan qaz və elektrik enerjisi verilməsini xahiş etmişdi. Azərbaycan Gürcüstanın xahişinə müsbət cavab vermiş və yanvarın 23-də səhər 3 milyon kub metr qaz Gürcüstan ərazisinə daxil olmuşdu. İlk növbədə həmin qaz 20 dərəcədən yuxarı şaxta olan Müqəddəs Stepan (keçmiş Kazbeqi) və Duşeti rayonlarına verilmiş, günün sonunadək isə Tbilisi şəhərinin qaz təminatı bərpa edilmişdi. Beləliklə, şaxtalı qış günlərində Gürcüstan Azərbaycanın yardımı ilə enerji böhranından xilas ola bilmişdi.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) illərdir ki, Gürcüstanda uğurla fəaliyyət göstərir. SOCAR-ın Gürcüstanda fəaliyyəti “SOCAR Georgia Petroleum”, “SOCAR Gas Export-Import”, “SOCAR Georgia Gas”, “SOCAR Georgia Gas Distribution”, “Black Sea Terminal” və digər şirkətlər vasitəsilə həyata keçirilir. Hazırda Gürcüstan ərazisində SOCAR-a tabe şirkətlərdə ümumilikdə 4 minədək işçi fəaliyyət göstərir. 2007-2017-ci illər ərzində SOCAR və ona tabe törəmə şirkətlər tərəfindən Gürcüstan iqtisadiyyatına 1 milyard ABŞ dollarından çox sərmayə yatırılmışdır. “Socar Georgia Petroleum”(SGP) 2006-cı ilin avqustundan, “SOCAR Georgia Gas”, “Black Sea Terminal”(Kulevi Qara Dəniz terminalı) isə 2008-ci ildən Gürcüstanda fəaliyyətə başlamışdır [5, s.5-6]. SGP-un əsas fəaliyyəti Azərbaycan və digər ixracatçı ölkələrin neft məhsullarının Gürcüstan bazarında topdan və pərakəndə satışını təşkil etməkdən ibarətdir. 2017-ci ilin məlumatlarına əsasən Gürcüstan ərazisində SOCAR brendi altında 116 yanacaqdoldurma məntəqəsi fəaliyyət göstərir. Ümumilikdə isə, 2006-2017-ci illər üzrə Gürcüstana SGP tərəfindən 196 milyon ABŞ dolları məbləğində investisiya qoyulmuşdu. 2017-ci il ərzində şirkət 347 milyon litr həcmində neft məhsullarının satışını reallaşdırmışdır [30]. “SOCAR Georgia Gas” (SGG) şirkəti Gürcüstan ərazisinin qazlaşdırılması proqramının icrasının həyata keçirilməsi üzrə fəaliyyət göstərir. 2008-ci il dekabrın 12-də Gürcüstan hökuməti ilə SOCAR arasında imzalanan razılaşmaya əsasən SGG ölkədə 150 min abonentin qazlaşdırılmasını həyata keçirməli və ölkəyə 40 milyon ABŞ dolları sərmayə yatırmalı idi [6]. 2013-cü ildə Gürcüstan hökuməti ilə SGG arasında hazırda da qüvvədə olan Qazlaşdırma Proqramının ikinci mərhələsinin həyata keçirilməsi barədə Memorandum imzalandı. Memoranduma əsasən, 2017-ci ildə SOCAR Gürcüstan əhalisinin 75%-i Georgia Gas Qazlaşdırma layihəsi çərçivəsində təbii qazla təmin olunmalı idi. Proqramın ikinci mərhələsi 2008-2017-ci illər ərzində SGG ümumilikdə 250 min abonentə qazla təmin etmiş, 290 milyon ABŞ dollarına yaxın həcmdə sərmayə yatırımı həyata keçirmişdir. SGG hal-hazırda bütün Gürcüstan üzrə 590 mindən artıq abonentə xidmət edir. 2008-2017-ci illər ərzində Gürcüstan bazarına ümumilikdə 1,4 milyard kub metr həcmində təbii qaz idxal edilmişdir. 2018-ci il üçün verilən proqnozlara əsasən idxal edilən qazın həcmi 1,8 milyard kub metr təşkil etməli idi.

SOCAR Gas Export-İmport Şirkətin əsas fəaliyyəti Gürcüstanın bütün sosial sektorlarında fasiləsiz qaz təchizatı üçün zəruri olan həcmdə təbii qazı iki qrup istehlakçılara: əhaliyə və enerji istehsalı obyektlərinə təchiz edilməsinə yönəldilmişdir.

SOCAR Georgia Gas Distribution şirkətinin 2017-ci il ərzində kapital xərcləri təxminən 11,4 milyon ABŞ dolları həcmində olmuşdur. Bu dövr ərzində Gürcüstan bazarına ümumilikdə 137,9 milyon kub metr təbii qaz satılmış, 194,2 milyon kub metr təbii qaz isə nəql olunmuşdur.

Black Sea Terminal - Kulevi Neft Terminalı 2008-ci ildən etibarən istismara verilmişdir. Terminal Azərbaycan və Orta Asiya regionundan neft və neft məhsullarının daşınması üçün

nəzərdə tutulmuşdur. 2008-2017-ci illər ərzində terminal vasitəsilə daşınan məhsul həcmi 23 milyon m/t olmuşdur.

Nəticə

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Gürcüstan Azərbaycanın Cənubi Qafqazdakı yeganə tərəfdaşdır və iki ölkə arasındakı münasibətlər strateji tərəfdaşlıq səviyyəsindədir. Çünki Azərbaycan üçün vacib olan iqtisadi xətlər məhz onun ərazisindən keçir. Gürcüstan isə bu amildən son dərəcə məharətlə yararlanır, özünün “tranzit ölkə” statusundan kifayət qədər istifadə edir. Azərbaycanın həyata keçirdiyi enerji layihələri təkcə özünün deyil, həm də Gürcüstanın inkişafında əsas hərəkətverici qüvvədir. Müstəqillik bərpa edildikdən bu günə qədər Azərbaycan Gürcüstana qarşı daim böyük qardaş rolunda çıxış etmiş, bəzi məsələlərdə güzəştə gedərək təkcə maddi maraqların deyil, bəzi məqamlarda tarixi ortaqlığın və qonşuluğun daha əhəmiyyətli olduğunu göstərmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abdullayev R. Bütün uğurlarımızın təməli. “Azərbaycan” qəzeti, 15 sentyabr 2009-cu il.
2. Abdyullayev M. Ulu öndər Heydər Əliyevin neft strategiyası Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyinə xidmət edir. “Yeni Azərbaycan” qəzeti, 3 aprel 2013-cü il.
3. AGRI layihəsinin iştirakçı ölkələri birgə bəyannamə qəbul ediblər. 14.06.2015. <http://caspiabarrel.org/az/2015/06/agri-layih-sinin-istirakci-olk-l-ri-birg-b-yannam-q-bul-edibl-r/>
4. Arıxov C. Azərbaycan-Gürcüstan iqtisadi əməkdaşlığında neft amili. Bakı: Qanun, 2008, 25 s.
5. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin illik hesabatı. 2008, <http://www.socar.az/socar/assets/documents/az/socar-annualreports/2008.pdf>
6. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin illik hesabatı. 2009, <http://www.socar.az/socar/assets/documents/az/socar-annualreports/2009.pdf>
7. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev və Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevarnadze tərəfindən Tbilisi şəhərində 2000-ci il martın 22-də imzalanmış Birgə Bəyanat, <http://www.e-qanun.az/framework/351>
8. Bakıda Azərbaycan, Gürcüstan və Rumıniya arasında AGRI layihəsinin dəstəklənməsi üzrə nazirlərin görüşü keçirilmişdir. 13.09.2010. https://azertag.az/xeber/Bakida_Azərbaycan_Gurcistan_va_Ruminiya_ara-sinda_agri_layihəsinin_dastaklanmasi_uzra_nazirlərin_gorusu_kechirilmisdir-492863
9. Bakıda Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurasının birgə bəyannaməsi imzalanıb. 29.02.2016. <https://news.milli.az/economy/411993.html>
10. Bakıda Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin dördüncü toplantısı keçirilib. 15.02.2018. https://azertag.az/xeber/Bakida_Cenub_Qaz_Dehlizi_Mesveret_Surasi_cherchivesinde_nazirlərin_dorduncu_toplantisi_kechirilib_yenilanib_2-1137234
11. Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) ixrac boru kəməri: xronika (sentyabr 1994-2006). “Respublika” qəzeti, 13 iyul 2006-cı il
12. Blank S. Azerbaijan's Security and U.S. Interests: Time for a Reassessment. 71 p.
13. Budaqov N. Azərbaycanın Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinə cəlb etdiyi maliyyə vəsaitləri açıqlanıb. 05.09.2018. https://azertag.az/xeber/Azərbaycanın_Cenub_Qaz_Dehlizi_layihəsinə_cəlb_etdiyi_maliyyə_vesaitleri_achiqlanib-1191655

14. Ceyhan əsas ixrac boru kəməri Heydər Əliyev diplomatiyasının və yeni neft strategiyasının mühüm qələbəsi idi. 12.07.2012. https://azertag.az/xeber/Baki_Tbilisi_Ceyhan_esas_ixrac_boru_kemeri_Heyder_Aliyev_diplomatiyasinin_ve_yeni_neft_strategiyasinin_muhum_qelebesi_idi-179726-

15. Cənub Qaz Dəhlizinin təməli atıldı. 20.09.2014. <https://teleqraf.com/news/toplum/23108.html>

16. Əbdülhəsəni T. Ulu öndər Heydər Əliyevin neft strategiyasının həyata keçirilməsində mühüm mərhələ, “Respublika” qəzeti, 28 may 2009-cu il.

17. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 46 kitabda. 5-ci kitab. Bakı: Azər nəşr, 1998, 500 s.

18. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 46 kitabda. 36-cı kitab. Bakı: Azər nəşr, 2011, 512 s.

19. Əliyev İ. İnkişaf - məqsədimizdir. 50 kitabda. 10-cu kitab. Bakı: Azər nəşr, 2012, 408s.

20. Əliyev Q. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Gürcüstanla iqtisadi əməkdaşlığı. 18.07.2013. <http://az.strategiya.az/old/index.php?m=xeber&id=19949>

21. Əsas ixrac neft kəməri marşrutunun seçilməsi ilə əlaqədar işçi qrupunun yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 05.09.1997. №658 <http://www.e-qanun.az/publication/1/1997/03>

22. Gürcüstan Azərbaycanın köməyi ilə enerji böhranından çıxır. 23.01.2006, https://azertag.az/xeber/Gurcistan_Azərbaycanin_komayi_ila_enerji_bohranindan_chixir-334947

23. Həsənov Ə. Azərbaycanın geosiyasəti. Bakı: “Zərdabi LTD” MMC, 2015, 1056 s.

24. Həsənov Ə. Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın geoiqtisadiyyatı. Bakı: “Zərdabi LTD” MMC, 2016, 296 s.

25. Qasımlı M. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003). Bakı: Mütərcim, 2015, 648 s.

26. Qərb marşrutu. <http://files.preslib.az/site/10il/gl3.pdf>

27. Neft və qaz layihələri. Neft sektoru <https://president.az/azerbaijan/contract>¹

28. Nəql Bakı-Supsa QİBK. <http://www.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-supsa-western-export-pipeline>

29. Rzayeva G. Azərbaycan Respublikasının enerji diplomatiyası xarici siyasətinin tərkib hissəsi kimi, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016), Bakı: “Poliart” MMC, 2017, 904 s.

30. SOCAR 2007-2017-ci illərdə Gürcüstan iqtisadiyyatına yatırdığı sərmayənin həcmi açıqlayıb. 03.09.2018. https://azertag.az/xeber/SOCAR_2007_2017_ci_illerde_Gurcistan-iqtisadiyyatına_yatirdigi_sermayenin_hecmi_achiqalayib-1191167

31. Yaqubzadə M. “Şahdəniz-2” layihəsi Azərbaycanın ixrac imkanlarını xeyli artıracaq. “Xalq qəzeti”, 11 mart 2017-ci il.

Самира ГАБИББЕЙЛИ

АЗЕРБАЙДЖАНСКО – ГРУЗИНСКИЕ СВЯЗИ В ОБЛАСТИ ЭНЕРГЕТИКИ

Резюме

В статье подробно анализируется история и современное состояние двусторонних отношений в области энергетики между Азербайджаном и Грузией. Глубоко освещены проблемы, связанные с прокладкой нефтетрубопроводов Баку-Тбилиси-Джейхан, газопроводов Баку-Тбилиси-Эрзурум (Южный Газовый Коридор), Баку-Супса, а также позиция Грузии, как транзитного государства. Особое внимание обращено на

геополитические позиции и интересы двух стран в области энергетики. Отмечается, что Грузия как транзитное государство имеет большие прибыли от энергетических проектов, что способствует устойчивому экономическому развитию страны.

Цель: оценка перспектив сотрудничества в области энергетики между Азербайджанской Республикой и Грузией

Методология: сравнительный анализ

Научная новизна: энергетические проекты, реализуемые в Азербайджане – главная движущая сила развития не только нашей республики, но и Грузии. Повышение уровня стратегического партнерства является гарантией выживания в условиях давления со стороны сильных держав, а также устойчивого развития.

Ключевые слова: энергетические проекты, запасы углеводородов, нефтяная стратегия, основной экспортный маршрут Баку-Тбилиси-Джейхан, Южный Газовый Коридор.

Samira HABIBEYLI

AZERBAIJAN – GEORGIA TIES IN FIELD OF ENERGY SYSTEM

Abstract

In the article a profound analysis is made of history and a current state of by lateral relations in the field of energy system in Azerbaijan and Georgia. There are highlighted the problems connected with laying the oil pipeline Baku-Tbilisi-Geyhan, Baku-Supsa and gas line Baku-Tbilisi-Erzurum, the Southern Gas Corridor, as well positions of Georgia as a transit state. A particular attention is paid to geopolitical positions and interests of two states in a field of energy system. It is noted that Georgia as a transit state considerable profit from energy projects – that provide stable economic development of the country.

Purpose: valuation of the perspectives of collaboration in the field of energy system between Azerbaijan Republic and Georgia

Methodology: comparative analysis

Scientific novelty: energy projects realized in Azerbaijan – as a main moving force of development not only of our republic, but also of Georgia. Increasing the level of strategic partnership is a guarantee of survival in conditions of pressure on side of super powers, as well stable development.

Keywords: energy projects, hydrocarbon reserves, oil strategy, Baku-Tbilisi-Ceyhan as a main export route, Southern Gas Corridor.

Rəyçi: AMEA Fəlsəfə institutunun direktor müavini, t.e.d. Eynulla Mədətli
Qəbul edilib: 12.05.2019